

Kuźnicka, Barbara

"The Royal Apothecaries", Leslie G. Matthews, London 1967 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 16/4, 828-830

1971

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Leslie G. Matthews: *The Royal Apothecaries*. London 1967 The Wellcome Historical Medical Library ss. XIV, 191, ilustr.

Rzetelne, wieloletnie studia autora złożyły się na tę niezmiernie interesującą i z głębokim znawstwem napisaną książkę. Barwne przedstawienie działalności aptekarzy królewskich, ich ofiarnej pracy, a częstokroć znojących trudów na polach bitew u boku królów w czasie niebezpiecznych wypraw wojennych — wszystko to składa się na udokumentowaną, obszerną monografię, poświęconą dziejom brytyjskiego aptekarstwa dworskiego.

Dziedzina zawodową Leslie Matthews jest chemia farmaceutyczna. Jednocześnie od wielu lat prowadzi on badania z zakresu historii farmacji. Publikuje liczne prace, wygłasza referaty na międzynarodowych kongresach, jest członkiem założycielem Brytyjskiego Towarzystwa Historii Farmacji i Towarzystwa Archeologii Średniowiecznej. W okresie ostatnich kilku lat Matthews napisał szereg prac o aptekarzach królewskich. Szersze studia nad tym problemem podjął — jak sam pisze — wobec propozycji wydania drukiem syntetycznego opracowania dziejów aptekarzy królewskich w Anglii, wysuniętej przez F. N. L. Poyntera, dyrektora The Wellcome Historical Medical Museum and Library, honorowego sekretarza Wydziału Historii Medycyny i Farmacji Towarzystwa Aptekarskiego.

Książka *Aptekarze królewscy* składa się z wprowadzenia, przedmowy, 8 rozdziałów, dodatku (listy zarejestrowanych aptekarzy królewskich) oraz indeksu. Treść ośmiu rozdziałów¹ podzielona jest według układu chronologicznego i obejmuje okres od czasów panowania Wilhelma Zdobywcy (1066) do rządów króla Jerzego VI, a więc kończy się na 1952 r. Każdy rozdział ma osobną, obszerną bibliografię i przypisy. Omawiający historię ostatniego stulecia rozdział ósmy zawiera głównie tabele, oparte na wiadomościach zaczerpniętych z *British Imperial Calendar*. Większość informacji pochodzi z *Public Record Office* w Londynie, pozostałe — z rękopisów archiwalnych oraz z prac drukowanych. Autor dokonał analizy około 1200 dokumentów. Na szczególne trudności napotkał badając akta szkockie.

Wiadomości o pierwszych aptekarzach w służbie królewskiej są — według relacji Matthews'a — nieliczne i niekiedy mało ściśle. Byli to tzw. korzennicy, następnie korzennicy-aptekarze, występujący często jako dostawcy towarów kolonialnych lub też — w okresie późniejszym — przyrządzający preparaty lecznicze oraz wina aromatyczne dla dworu królewskiego. Informacje o korzennikach znaleźć można od czasów panowania Jana Bez Ziemi (1199—1216), czasem są to imiona, czasem daty związane z dostawą preparatów farmaceutycznych do dworu. Dopiero jednak wówczas, gdy aptekarze stali się członkami dworu królewskiego, co wiązało się z uzyskiwaniem przywilejów, tytułów i darowizn — zaczęły się pojawiać liczne i dla historyka wiarogodne zapiski.

Począwszy od XV w., szczególnie od czasów panowania Tudorów, aptekarze dworscy zajmowali wysokie stanowiska w hierarchii życia społecznego i zawodowego. Na dworze królewskim rola ich często nie ograniczała się jedynie do wykonywania lekarstw. Historia wspomina o wielu takich, którzy pozyskali sobie względy króla za swą lojalność i odwagę w okresie wojen, kiedy to częstokroć przedostawali się z lekarstwami do króla poprzez linie armii nieprzyjacielskiej, ukrywali posłańców królewskich (jak np. w czasach Rzeczypospolitej Angielskiej, 1649—1660), niejednokrotnie też ich zdecydowane poglądy polityczne podtrzymywały władzę królewską.

¹ Rozdz. 1 *Od Wilhelma Zdobywcy do Henryka III*; Rozdz. 2 *Od Edwarda I do Edwarda III*; Rozdz. 3 *Od Ryszarda II do Ryszarda III*; Rozdz. 4 *Okres Tudorów*; Rozdz. 5 *Stuartowie (I. Od Jakuba I do Karola I, II. Od Karola II do Jakuba II)*; Rozdz. 6 *Od Wilhelma i Marii do królowej Anny*; Rozdz. 7 *Od okresu hanowerskiego do Wilhelma IV*; Rozdz. 8 *Od królowej Wiktorii do króla Jerzego VI*.

Aptekarze nadworni otrzymywali różnorakie przywileje. Byli wysoko nagradzani darami ziemi, domów, tytułów. Bogactwo ich zwiększały dochody z własnych aptek, usytuowanych najczęściej w Londynie lub w Westminster.

Podobna sytuacja panowała w całej Europie. Autor dokonuje ciekawego porównania na przykładzie kilku krajów. We Francji od czasów średniowiecza aż do panowania Ludwika XV głównym obowiązkiem aptekarzy było przyrządzanie preparatów leczniczych i kosmetycznych dla króla i jego rodziny. Ludwik XIV miał zwykle 4 aptekarzy: dwóch — tzw. destylatorów, pozostali należeli do jego osobistej świty. W czasie Wielkiej Rewolucji Francuskiej specjalnie wyznaczeni prywatni aptekarze przygotowywali lekarstwa dla uwięzionych Ludwika XVI i Marii Antoniny.

W Niemczech od XVI do XVIII w. książęta posiadali na dworach własnych aptekarzy (*Hof-Apotheker*), których obowiązki nie ograniczały się jedynie do wykonywania lekarstw. Uczestniczyli oni również w podróżach książąt (uzyskiwali tytuł *Reise-Apotheker*) oraz w czasach wojny — zakładali wówczas (tzw. apteki polowe). Aptekarze mieli prawo do osobnych kwater, diet i dodatkowego wynagrodzenia, często też mieli udostępnione specjalne urządzenia laboratoryjne dla swojej pracy. Dbali o to szczególnie Fryderyk Wielki i August Mocny.

W Saksonii (1579) i w Berlinie (1585) zakres działania aptekarzy dworskich był znacznie szerszy. Mieli oni do swej dyspozycji tzw. asystentów medycznych i kierowali nawet miniaturowymi szpitalikami dla rodzin królewskich. Leslie Matthews podaje przy tej okazji ciekawą informację, jakoby w 1585 r. aptekarzem dworskim była kobieta, Helena Ruckher (w Birkenburgu), zastąpiona później przez Annę Blos.

Inna zgola sytuacja niż w Anglii panowała w Austrii. W ostatnim roku panowania cesarza Ferdynanda (1503—1654) wydany został pierwszy przywilej (*Charter*) dla *Hof-Apotheke*, którą była apteka dworska w Wiedniu. Przywilej ten odnowił Rudolf II w 1602 r. i przyjął Michaela de la Pole jako aptekarza dworskiego. Jego następcy do 1654 r. posiadali tytuł „Aptekarz Pana i Jego Dworu”. Jest charakterystyczne, że obowiązkiem ich było prowadzenie specjalnego laboratorium i wytwarzanie określonego zestawu leków. Jeszcze w pierwszych latach XIX w. apteka dworska przeznaczona była wyłącznie dla cesarza Austrii, dodatkową natomiast otworzono w Theresianum. W 1836 r. apteka ta weszła w skład urzędów dworskich. W 1945 r. stara apteka dworska w Wiedniu i jej „oddziały” w Schönbrunn i Mariahilf użytkowały przynależność do republiki austriackiej.

O Polsce Leslie Matthews nie podaje żadnych informacji. W piśmiennictwie naszym brak jest, niestety, opracowania tego typu, co monografia angielska. Z prac źródłowych najwięcej informacji znajduje się u Kazimierza Wendy² oraz Ernesta Świeżawskiego i Kazimierza Wendy³. W książce Roberta Rembielińskiego⁴ aptekarzom królewskim poświęcony jest niewielki podrozdział.

Aptekarze w dawnej Polsce dzielili się na dwie kategorie: zwyczajnych i królewskich. Ci ostatni uniezależnieni byli od władz cechowych i jurysdykcji władz miejskich, podlegali jedynie marszałkowi dworu. Wśród aptekarzy królewskich rozróżniano tzw. serwitorów, tj. dostawców leków, win i tzw. konfektów; inni byli osobistymi aptekarzami króla, brali udział w wyprawach wojennych i podróżach, należąc do ścisłej świty królewskiej. Wzmianki o tym można już znaleźć w XVI i XVIII-wiecznych kronikach wojennych. Ze stanowiskiem i tytułem aptekarza nadwornego łączyło się szereg przywilejów i serwitoratów. Najczęściej dotyczyło to przywileju, wedle którego — jak już wspomniano — podlegali oni wyłącznie władzy

² K. Wenda: *Apteka na Zamku Warszawskim i aptekarze królewscy (Kartka z dziejów Warszawy)*. Warszawa 1917.

³ E. Świeżawski, K. Wenda: *Materiały do dziejów farmacji w dawnej Polsce od czasów najdawniejszych do chwili bieżącej*. Warszawa 1882—1883.

⁴ R. Rembieliński: *Historia farmacji*. Warszawa 1963.

marszałkowskiej, a także — mogli zakładać apteki w dowolnie obranym mieście, często łącznie z wyłącznym prawem prowadzenia apteki w danej miejscowości.

W hierarchii urzędowej i społecznej aptekarze królewscy dochodzili częstokroć do wysokich funkcji. W dawnej Polsce byli to często cudzoziemcy (głównie Włosi). Po latach służby królewskiej otrzymywali niekiedy — wśród innych przywilejów i wyróżnień — szlachectwo polskie.

Apteki dworskie były ośrodkami postępu wiedzy farmaceutycznej. Na terenie Polski ośrodkiem takim była apteka na Zamku Warszawskim, istniejąca od 1619 do 1818 r.⁵ (przeniesiona następnie poza obszar Zamku). Stanowiła ona wzór polskiej *officinae sanitatis*.

Dzieje aptekarstwa na dworach polskich doczekają się, być może, obszernego syntetycznego opracowania. Jaką wartość naukową może mieć takie opracowanie, i jak interesującą może być lekturą — wskazuje na to książka Leslie Matthews'a. Na tle dziejów Anglii, poprzez osiem wieków, prowadzi nas autor wśród bogato udokumentowanej historii prawie 150 aptekarzy i ich rodzin. Znajdą w niej wiele cennych informacji nie tylko historycy nauki, farmaceuci, ale także lekarze, jak bowiem wiadomo — w dawnych dziejach zawód lekarza i aptekarza wykonywany był przez jedną osobę. Jak dalece echa tego przetrwały do dnia dzisiejszego w rozmiłowanej w tradycji Anglii, świadczyć może fakt, że lekarze z personelu medycznego królowej Elżbiety II otrzymują tytuły Aptekarza lub Chirurga-Aptekarza.

Autor omawianej monografii napisał również świetną syntezę dziejów angielskiej farmacji⁶. Do jej przeczytania warto zachęcić tych wszystkich czytelników, których żywe zainteresowania historią nauk medycznych przenoszą się także na poszukiwanie interesującej lektury.

Barbara Kuźnicka

Marie Vojtová: *Jan Amos Komenský a ideál harmonického člověka*. Praha 1970 Universita Karlova Sborník Lékařské Fakulty Hygienické ss. 207, ilustr.

Książka stanowi przepracowaną i rozszerzoną wersję pracy habilitacyjnej *Péče o zdraví a prevence v díle J. A. Komenského* z 1958 r., pozostającej w rękopisie. Autorka jej, docent Marie Vojtová, łącząca doświadczenie lekarza internisty, historyka medycyny i lekarza higienisty, jest wykładowcą historii medycyny przy Katedrze Medycyny Społecznej na Lekarskim Wydziale Higienicznym Uniwersytetu Praskiego.

Jan Amos Komenský (1592—1670) jest uważany za klasycznego pedagoga. Demokratyczne i humanistyczne tendencje widoczne we wszystkich jego pracach są źródłem licznych inspiracji pedagogicznych, zwłaszcza w krajach socjalistycznych. Ale Komenský zasłużył się nie tylko dla pedagogiki, ale również i dla medycyny, będąc pionierem profilaktyki oraz higieny fizycznej i psychicznej. Uważał on, że jednym z warunków pełnego, zharmonizowanego rozwoju jednostki jest odpowiednia koordynacja elementów, od których zależy jej sprawność; w swoich dziełach dał wskazówki, jak kierować wychowaniem fizycznym i psychicznym człowieka od kolebki aż do starości. Zagadnienia te podjął w 200 lat później Jan Evangelista Purkyně. Różnymi aspektami teorii Komenského zajmowali się różni badacze.

Komenský w swoich pracach podawał sposoby zapobiegania chorobom — jak dotąd mało wykorzystane, ponieważ służba zdrowia nie zwracała na nie większej uwagi, a pedagodzy patrzyli na nie ze swego punktu widzenia. Dla uzyskania

⁵ Wzmianki o pierwszych aptekarzach królewskich pochodzą już z początków XVI w.

⁶ L. G. Matthews: *History of Pharmacy in Britain. Foreword by Henry Dale*. Edinburgh 1962 E. and S. Livingstone ss. XIV, 25 tabl. 427.